

A MAGYAR HYPERIONTÓL AZ UNICORNISIG (HOGYAN OLVASSUK HAMVAS BÉLÁT?)*

(Ha az alábbi vázlatokat, töredékeket egyetlen, szerkezetileg összefüggő művé olvasztanám, akkor sem adna ki tökéletes egészet. Viszont ha egy-egy töredék hiteles, akkor az csakis abból a centrumból származhat, ahol a személy sértetlen egész, s amelyre minden rész és töredék utal.)

Nagy öröm lett volna számomra, ha valaki más végzi el helyettem ezt a munkát. Mondjuk egy tanítvány, akire Hamvas annyira vágyott. Ám hiába nézek körül, legfeljebb rajongókat látok. Így hát kötelességet teljesítek, de nemcsak Hamvas Bélával, hanem mindazokkal szemben is, akik személyében, írásaiban egyaránt megéreztek az ellenállhatatlan vonzerőt, de amelyet azután mégsem tudtak saját életük részévé tenni. A tőle kapottakat, mielőtt megszilárdulhatnának tudatukban, preconcepcióikkal, előítéleteikkel, sablonos kollektív kategóriákkal vagy egyéni, önkényes fantazmagóriákkal azonosítják – s ezzel mintegy közömbösítik is. A közömbösítésnél talán még ártalmasabb (mert félrevezetőbb) a hamis nézőpont, ami az önmaguk előtt sem bevallott háritásban, sőt olykor a félelem sugallta ellenségességben nyilatkozik meg. Így Hamvas Bélát és életművét is utoléri az a veszély, amiről *A magyar Hyperion*ban beszélt: „Itt mindenki csak alapít” – és soha nincs folytatás. Benne épp az a nagyság, hogy ő követő, tanítvány akart lenni. S talán ezért volt számára oly fontos a kívánság, hogy neki is legyen. De kinek, minek a követője akart ő lenni?

Ezeknek a különböző időszakokban készült feljegyzéseknek (szilánkoknak, ami már csak azért is jó megnevezésnek tűnik, mivel sem reményem, sem szándékom úgynevezett egységes „művé” forrasztani őket, hisz a szétröppenő szilánkok vajon nem egyugyanazon törzsnek a forgácsai-e?) nem adhatnék jobb címet, mint azt, hogy *Unicornis*. Hogy miért? Mert az ember azzal a csillaggal azonos, ami egyszer felvillant benne, amit ha csak egyszer is, de életében megérintett, függetlenül attól, hogy vele egészen vagy csak részlegesen tudott-e azonosulni. „Az angyal mindenki életében megjelenik egyszer.” Megérintettnak lenni azt jelenti: hagyni magunkat megérinteni. Hívják ezt törekvésnek, életcélnek, hivatásnak is, ami lényegét tekintve nem egyéb, mint az ember önmaga égi eredetének felismerése, önmagára találása, Istennel való azonossága, végül is halhatatlanságtudata. Az érintés, az érintettség nem egyszer következik be, és nem is gyakran, ahogy mondani szokták: az „ihlet perceiben”, hanem állandóan jelen van, egyféle látszólag szédült mámort eredményezve az értetlenség, a közöny, a gáncsoskodás közepette és azokat átlépve. A józanság mámore nem ismer akadályt az egyetlen cél felé tartva, amiről nem állíthatjuk, hogy fenn vagy lent, mögöttem vagy előttem lenne, mert ami bennem, az hajt minden irányba, belülről vagy épp befelé, amíg valamennyi irányban fel nem tudom ismerni önmagam. Ezért az eszköz megegyezik az ismeretlen céllal: önmagam által önmagammá válni. Az unicornis egyetlen szarvában egyesül minden irány és minden erő. Ez hajtja önmaga felé, ami a végső Egyben majd valóban célba is ér. A fényszarvban együtt van a kezdet, az út és a megérkezés.

Nevét nem szerette, valahogy nem érezte valódinak. Bosszúsan emlegette apja ballépését, amikor elhatározta, hogy az Aschendorf nevet Hamvasra magyarosítja. Gyakran és nem kevés iróniával idézte fel azt a családi perpatvart is, amikor a családtagok keresztnevét illetően voltak képtelenek megegyezni, s végül, bár ezt senki sem akarta, édesapja a Béla nevet íratta a születési bizonyítványába. Talán ezért habozott, valahányszor le kellett írnia a nevét. Amit időnként s főleg élete utolsó tíz évében meglehetősen agresszív mozdulatokkal vetett papírra, elsősorban vezetéknevét, az óriási lépcsőre emlékeztető H kezdőbetűvel s a vele méretben szinte megegyező kisbetűkkel. A kéz mozdulata bizonyára hú leképezése volt annak a (külvilággal szembeni) keserűségnek és indulatnak, amely az Ugyanis és a Bizonyos tekintetben lapjairól is árad.

Munkámnak adhatnám azt a címet is, hogy Az ember, akinek nem volt neve, mert ugyan hívták ennek meg annak, de a valódi nevét nem ismerhették, hisz Arlequinnek nincs neve. Ezért áll Istenhez majdnem oly közel, mint a gyermek, aki még nem kapott nevet.

Isten nevét azért nem szabad kiejteni, mert nem is lehet kiejteni. Ugyanis nincs neve. A tilalom értelme: Vagyok, aki vagyok – ne egy-egy aspektusból (egy-egy tulajdonságot jelölő névvel) nevezetek meg, mert ha így imádtok, akkor az eltárgyasítás, tehát a bálványimádás bűnébe estek. Mert egyrészt minden név az Ő neve, másrészt egyetlen neve van, a név feletti Név, ami már nem is név, mert azonos a Léttel, és itt csak akkor lesz kimondható (akkor valósul meg), ha már az összes neveit kimondták, másképp fogalmazva: amikor elfogy mind a név – amikor mind egygé leszünk benne, mert megvalósulni és elfogni csak a tört nyelv, a beszéd állapotában jelent kettőt.

A cím ez is lehetne: Mi a különbség Arlequin és Isten között? Profánul hangzik? Aligha! Már csak azért sem, mivel Istennek nincsenek gátlásai, ő a legkevésbé vallásos, más szóval ő maga a szabad létező. Ha valaki e tekintetben közel áll Istenhez, az a csecsemő és az arlequin. De a csecsemő csak addig van közel hozzá, amíg

ezt nem tudatosítja. Ahogy egyre tudatosabb lényé válik, annál nyilvánvalóbbá lesz számára az elhagyatottság, a világbatépetség ténye. Arlequin viszont, miután a tudáson átlépett, nem esik kétségbe: szomorúsággá vált tudása nevet, könnyezve nevet, bukfencet hány bánatában – végtére is mi történhet vele... A nullpont azonban, amely minden lehetőséget magában foglal, mégsem azonos az arlequini pozícióval, tudniillik az abszolút hellyel. Az arlequin nem sorolható a Tarot vagy a Kabbala körének és fokozatainak egyikébe se, sem más számrendszerbe – ezeknek minden elemét ellenpontozza. Úgy látszik, Arlequin grimasza olyan tükör, amelyben az ember nem a saját, a világban betöltött és bizonyosnak vélt helyének alig kivehető tükörképét pillantja meg, hanem magát a káprázatot, azt, hogy a káprázat mögötti semmin kívül semmi nincs, s hogy ez a semmi épp ezért a minden – az egyetlen, megfoghatatlan való, a 0.

Az emberi élet kérdései lényegében ugyanazok – létünk válságával kapcsolatosak, amely ezer meg egy alakot ölthet. Mindenki keresi a megoldást, amit megszabadulásnak, üdvnek és még sokféleképpen neveznek. De egyrészt többnyire nem is merünk belenézni a válság félelmetes szakadékába; másrészt azonban hiába tudatosítjuk, ha a belőle kivezető, a szabadulást kínáló „keskeny ösvényre” való rálépés éppen azt az áldozatot követeli meg tőlünk, amely a megszokott, kényelmes válságlétünk feladására kényszerít bennünket. Sejtjük, hogy az áldozathozatal kikerülhetetlen kötelességünk, mi azonban mégis a kis áldozatot választjuk, az áláldozatot – a kisebb-nagyobb kerülő utat. Hogy mit jelent a kerülő út? Nem szembenézni, nem meghallani, nem kimondani – korlátainkat arra használni, hogy épp az önmagunkhoz vezető utat torlaszolja el előttünk...

A legcsábítóbb s ezért leginkább megtévesztő lehet a művészet útja. Az univerzálisból, majd a vallásosból kivált, szekularizált, tehát profanizált művészetről beszélünk, a műinflációról (a profanizálódás velejárója az infláció, a sokasodással járó szétszóródás), melyben egyre kevesebb a valódi mű. A valódi mű kivétel nélkül áldozat. A műben s ily módon az áldozatban megtalálható a szabadság is és a tradíció kötöttsége is. A szabadsága ez: bátran belenézni létünk szakadékába, bátran vállalni az áldozatot. Minél mélyebben pillantunk bele, annál könnyebben áldozunk fel a lényegtelenre, akár még az életünket is, hisz ilyenkor kiderül róla, hogy az is csak az élet felettivel lehet csak teljes. Amidőn a korlátokat ledöntő, a kerülő utakat elvető szabadság révén a lét valódi arcával találkozunk, rájövünk, hogy annak struktúrája, azaz törvénye egyetemes, melyet az időben megnyilatkozó időtlen, a hagyomány mutat fel, amihez a művészet – legnagyobb pillanataiban – fel is tud nőni. Szükségszerűen, minthogy a mű létrehozása alkotás, az alkotás pedig nem egyéb, mint egyszerre a világteremtés utánzása, s ugyanakkor újraalkotás. A tradíció a világteremtés folyamatának formája, és a forma törvénye Isten művének, a teremtésnek a leutánzása, abból a megfoghatatlanságból kiindulva (nevezzük azt akár lélekszikrának, entelekheianak vagy egyszerűen csak isteni énünknek), ami éppen a teremtés magja. Ezt kimondani, megformálni, képbe önteni azért lehetetlen, mert a kifejezés már bizonyos fokú tárgyiasítás. Az, amit minden hang, minden mozdulat, minden kép és szó körüljár, éppen az, aminek nincs se neve, se színe, sem alakja – s amelytől leginkább az idő idegen. Eszerint már a névadás is (mint rögzítés és meghatározás) tárgyiasítás. Az áldozat műve (vagyis a mű) az, ami a kimondhatatlannak, a névtelennek nevet ad, a jelen nem levőnek jelenlétet, az időtlennek időt. Ezért rokon az áldozati mű a teremtéssel, amely formát ad a formátlannak. Az emberi megjelenítés viszont csak akkor nevezhető műnek, ha átüt rajta az időtlen. Közismert, hogy az időben is csak az élvez viszonylagos maradandóságot, ami az időtlenről tudat. Így, akár tisztában van vele a szerző, akár nincs, a mű, a művészet az örök hagyomány épülete.

A másik kerülő út a tudományé. Itt a meg- és kikerülés többnyire a lelki restségből vagy a korlátoltságból fakad. A gőgből, hogy én, az égi tudástól megfosztott ember a magam szűkös értelmével mögé láthatok a Teremtő és a teremtés titkának. Természetesen nem a valódi tudományra gondolok, amely a művészettel egyenrangú, tehát már maga is művészet, vagyis tudás. A kerülő út ismérve a rosszhiszeműség, a gőgös korlátoltság, az intuíció és megvilágosodás elutasítása, a módszer dogmatizálása: a „csak így szabad” (Discours de la méthode). Aki személyét beleveti a műbe, aki ezzel jelzi, hogy kész az áldozatra, azt eretneknek bélyegzi. Eddig még nem sikerült megtalálni a megfelelő szót az ál- és a valódi tudás megkülönböztetésére. Talán a szcientifizmus lehetne ez. A fentebbiekből következik, hogy nincs, nem is lehet olyan tudományos vagy művészi eredmény, amit a maga korában elismernek. A velük szembeni tiltakozás oka nem a nem értés, hanem a védekezés, ami függőnyt von a megértés elé. Ha később elismerik is, netalántán utánozzák (epigonizmus), az legtöbbször megreked a külsőségeknél és a részleteknél.

A geniális mű, ahogy neve is kimondja, az eredeti mű. Eredeti, mert az eredetre irányul, ahhoz kapcsolódik, abból születik. Mindig új, és mindig ősi. Új, mert a teremtés nem ismétli önmagát, ősrégi, mert a kezdetre tekint. Felfelé. Mert kezdetünk nem a természet, hanem a teremtett szellemmel beoltott természet (amiről a Genézis vall). Ennek a befogadásnak és fogantatásnak neve: személy. A személy története pedig maga a hagyomány.

Az áldozatot a személy hozza. Feláldozza azt, ami a szellem alatt van – a szellemnek áldozza fel a természetet (a természetét), ezáltal a természetet egyesíti a szellemmel. Ahogy mondani szokás: megnemesíti. (Egyébként a nemes szavunk is a gen- tőből származik!) Ezáltal teszi egyszerűvé s egyúttal univerzálissá – művé.

A mű kritériuma tehát személyes volta. A személyből indul ki, és egy másik személyhez szól, azaz megszólít. A nagy mű próbaköve, hogy minden esetben meg tud szólítani: lenyűgöz, olykor megrendít, néha tiltakozást hív elő. Felszólít, mintegy arra sarkall, hogy eljussak lényem mélységéig, magasságáig. „Du musst dein Leben ändern.” A nagy mű beavatás.

Ha idáig eljutottunk, akár meg is válaszolhatnánk eredeti kérdésünket, hogy mi az oka annak a hallatlan ellenállásnak, amibe a Hamvas-mű ütközik; és hogy mi az oka bámulatos népszerűségének a (többnyire) alacsonyabb intellektuális szinten álló olvasók között.

Bizonyára értelmünk értelmetlensége, hogy a jelenségeket mindenáron és önkéntelenül osztályozni akarjuk. E kényszer valószínűleg abból az éhségből születik, amely az egész életvilág birtokbavételére irányul. Ez nem feltétlenül negatív előjelű birtoklási vágy. (Persze könnyen azzá válhat; példák rá az önkényes szcientifikus rendszerek, amelyek szerzőjüket is a dogma börtönébe zárják, nem is szólva a túlkapásról, amikor saját bizonytalanságukat hatalmi úton megerősítendő, embercsoportokat, sőt néha egész népeket zárnak eszmei, sőt fizikai karanténba!) Elemibb szinten az osztályozási hajlam nem más, mint játék és öröm, lubickolás az élet gazdagságában, a kincsek számbavétele, a rácsodálkozás egy neme szinte. (Thaumadzein, „a filozófia kezdete”).

Ím, ilyen káprázatos a világ, hadd igazodjam ki benne, ismeretem által legyenek benne otthon, legyenek egy velem! A teremtés birodalma azonban folytonos újjászületésében, változásai gazdagságában sokkal hatalmasabb annál, hogysen azzal az osztályozás lépést tarthatna. Már csak azért sem, mivel ez azt követelné meg, hogy a mi minden esetben önkényes és általánosító kategóriáink a világteremtődés szabadsága felett álljanak, sőt a megfigyelt jelenség felett álljanak, ami lehetetlen, hisz az egyetlen(nek látszó) jelenség formájában, eredetében, hatásában stb. megszámlálhatatlanul sok kategóriának felelne meg egyidejűleg.

Viszont nem annyira mikrokozmoszunk lényünk, mint töredék voltunk és létünk szükségszerű igénye, hogy az ezerarcú világban a magunk számára valami rendet teremtsünk, pontosabban az abban uralkodó rendre feleszméljünk. Ez a törekvés egészen addig a végső (és kivételes) feloldódásig tart, míg ezt a világot és azt a világot egybe nem vetjük (egybe nem látjuk, tudjuk és éljük). Addig tart, míg csak a végső (de talán helyesebb azt mondani: az első) mozgatóig el nem jutunk, ahonnan minden kategória, faj, ha tetszik: osztály, azaz csoport és egyedi minőség származik. Az életidő perspektívájából nézve a végső valójában az első, mert a primér nem függ az időtől, hanem inkább az idő függ tőle, hisz a teremtő erő nem függhet a teremtettől. Ez a lét alapparadoxona: ahol a forrás, ott a torkolat, ahol a mindent mozgató, ott a teljes mozdulatlanság.

Ilyen önkéntelen s legtöbb esetben önkényes osztályozás igényét hívják elő az írott művek is. Ma reggel arra ébredtem, hogy világosan láttam magam előtt, mi módon lehetne az írott műveket megkülönböztetni egymástól: minden irodalmi mű a világhoz, az íróhoz az evilághoz való viszonyulásának milyensége szerint ragadható meg, éspedig háromféleképpen.

Az első csoportba a leíró jellegű művek tartoznak. Látszólag ezek a „legobjektívabbak”. Idézőjelet kíván a szó, mivel a leíró mindig egy bizonyos szubjektum, akinek „objektivitása” sohasem teljesen mentes önnön szubjektivitásától. Szubjektumának objektivitása legfeljebb úgy érthető, hogy a világ leírásában saját kora kollektívumának nézőpontjával azonosul. Ilyen Homérosz, az Edda, a Kalevala és általában az ismeretlen szerzők mitikus művei, az eposzok. Ezek esetében a leírás voltaképp az adott világ elfogadásával, megerősítésével azonos.

A második csoportot a szubjektívabbnak ható művek alkotják (még ha e szubjektivitás megfeleltethető is a kollektívum egy-egy adott rétegének). Jellemző rájuk a világ bírálata, a kritika, a nyílt szembe fordulás. Ilyenek az ironikus művek, például Arisztóphanész.

A harmadik csoportba azok a művek tartoznak, amelyek mintegy tekintetükkel átsiklanak az evilág felett. És itt nem annyira az utópiákra kell gondolni, mert ezek többnyire valamiféle irreális (a jelen meghosszabbításának tetsző) jövőbe tekintenek, hanem azokra a művekre, amelyek – időben kifejezve – tekintetükkel a messze múltat pásztázzák, ahol a világ eredeti romlatlanságában fénylik, és amelyhez megtisztulva vissza kell térni.

A világhoz való háromféle viszonyulás a modern irodalomban ritkán válik külön. Modernen itt a szekularizált irodalmat értjük, melynek legfőbb ismérve, hogy a szerző a maga nevében beszél. De legtöbbször a régi irodalmakban is fellelhető mindhárom réteg. A klasszikus példa a Divina Commedia. Az első két részben a leírásba szőtt bírálat érhető tetten, a Paradicsomban az evilág fölébe való emelkedés.

Hogy ezek a rétegviszonylatok miképpen olvashatók ki a Hamvas-opusból? Az objektív leírás így: milyen is az evilág, mit látna egy idegen bolygóról származó lény, ha idetévedne közénk. A bírálat: az evilággal szembeni kifogások sokasága. És hogy milyen lenne az óhajtott világ képe? Az első (felszínes) pillantás alapján úgy tűnhet: a hagyomány hierarchikusan berendezett világa. Csakhogy a hierarchia nem segít az átlépéshez, az

eksztázishoz, noha Hamvasnál ez lenne az (elérhetetlen) végcél. Hamvas nem jövőcentrikus, nem az időtől várja a megoldást – ennél sokkal realistább (a szó nemes értelmében). Nem a jövő, hanem az égi fénytől átsugárzott jelen: az idill. Az idill azonban a Hyperion-Kos számára megvalósíthatatlan. Hyperion lemondhat a hérosztratoszi becsvágyáról, ám akkor magányba vonul, semmiképpen sem a meghitt, önfelelt derűbe, családdal, egy-két meghitt társsal. A magányos számára nincs idill. Ha összeszorított foggal is vagy (jobbik esetben) a ressentiment nélkül jovialitással a többiek iránt, de a fölényt, a távlatot meg kell őriznie. Kívülállása feloldhatatlan. Tudjuk, Olbrich Joachimot nem abban a „gyárban” tervezték, ahol a többieket! A magány fájdalmának balzsama a gyerekes csúfolódás, amire a játékos Kos amúgy is hajlamos: szelíd és ártalmatlan elégtétel ez a kirekesztettségért. „Ha nem írhattam volna, csak unatkoztam volna ezen a világon.” De a legfontosabb mondata mégis ez: „Bárcsak egy lehettem volna a tizenkettő közül!”

Nietzschének nem volt tanítványa, állapítja meg szomorúan Benn. „Gründete er eine Schule und fand er Jünger?” „Fünfundzwanzig Jahre blieb er nichts als wahrhaftig, wahrhaftig – so heisse ich den, der in götterloser Wüste geht und sein verehrendes Herz zerbrochen hat. Was hat dieses Herz zerbrochen?” Mindent, amivel csak találkozott: filozófiát, filológiát, teológiát, kauzalitást, saját identitását. Megsebzette, megbénította magát, csak hogy a törmelékekből tüzet csíholhasson, tekintet nélkül a következményekre. Ahogy Benn mondja: ez volt az útja. Vagy ahogy a varázsló a Zarathustrában: „Alles ist Lüge an mir, aber dass ich zerbreche, dies mein Zerbrechen ist echt.” Megrendítő a párhuzam – mintha Benn mindezt Hamvas Béláról írta volna. És ha még figyelembe veszem Jaspers szavait: „Nietzsche ist nicht zu erschöpfen. Er ist als Ganz nicht ein Problem das zu lösen wäre.” És végül ismét Benn: „Er gehört zu den Urworten, dem pythischem Reich.”

Magától (s talán túlságosan is könnyen) kínálkozik a válasz: Nietzsche rombolása akkor lett volna termékeny önmaga és Európa számára, akkor lehettek volna tanítványai, ha a semmi mögött (de jobb így: a semmiben) feltárja azt, amit például a Zen, tudniillik a „semmi” valóságát. Tanítványa csak annak lehet, aki tartalmat ad. Ám hogyan adhatna tartalmat az, aki a szubsztanciát rombolja? Egyébként is, a tartalom csupán az ismeretközlés szintjéhez tartozik. Fontosabb a támasznyújtás. Aki minden támaszt ellök, nem lehet mester (s ennek nem mond ellent az, hogy a mesternek, ha valóban beavató akar lenni, tanítványa érdekében le kell rombolnia az összes, nem valódi támaszt). Hogy lehetne mester az, aki maga is szétesik?

És mégis: Nietzsche hatása, lényge szuggesztíója alól egyetlen komoly gondolkodó sem tudta kivonni magát. Tagadhatatlan, hogy negatív vagy pozitív értelemben Európa egész XX. századi életére rányomja bélyegét. Tanítványa, iskolája nincs, nem is lehet, ám annál számosabb a róla szóló exegézis, ilyen-olyan magyarázat. Érthető, mert az Urwort valóban megszólalt általa. S ugyan ki lenne elég zseniális ahhoz, hogy befejezzék, amit (szükségképpen) elmulasztott? Ugyan az alászállásban ki merne minden támaszt ellökni magától? Ami hat, a félbemaradt mű és élet, a szétesés, a negatív Nichts. (Vö. vulgarizálás, rosszhiszemű világnézeti és politikai konzekvenciák, egzisztencializmus stb.)

Más kérdés megint, hogy nemcsak jellemző, de sorszerű is, hogy a század útmutatójának betemetetlenül kellett hagynia a felszaggatott talajt, s magára hagynia mindenkit ezzel a látvánnyal. Bizonyos, hogy minden, Nietzsche előtt pozitívnek tudott morál, vallás, logika, filozófia őutána elavultnak, erőtlennek, hatástalannak hat. De minden, ami utána következett és következik, belőle csak a fájdalmas egzisztenciális bontást és bomlást érzékeli, s így az általa elindított lavina értelmetlenül, öncélúan, mintegy csupán magáért a sodrás és a zuhogás kedvéért rombol le mindent, ami útjába kerül. Nietzsche hatása a félbeavatásra hasonlít, ami tudvalóval ártalmasabb, mint a beavatás hiánya. Első fázisában a beavatás is lebontás, de csak azért, hogy helyét egy valódibbnak adhassa át. (Ilyen az aszkézis, vagy az alkímiában a purifikáció.) A félbeavatás lebont, de az üres helyre nem épít fel semmit. De nem éppen az a korszerű, nem éppen ez a korfeladat, hogy a magára maradt (Istentől elhagyatott és Istenét elhagyott) ember maga találjon önmagához? Nem éppen az Übermensch-állapot a cél, aminek eléréséhez lehetetlen receptet adni? Nietzsche után a tragédia egészen másban rejlik, mint előtte. Olyannyira, hogy talán más szóval is kellene jelölnünk. A klaszszikus tragikus hős valami magasabb, tisztább nevében kerül összeütközésbe a közösséggel, s az evilági bukása éppenséggel a magasabb rendűben, például a vallás szférájában bizonyítja igazát. Vagy a másik típus, ahol a magasabbra hivatott hős elárulja hivatását, s ezzel az általa képviselt magasrendű törvény is elbukik. A beavatás világa egészen más, mint a tragédia világa. Itt vagy megvilágosodás van, vagy szétmorzsolódás. Nietzschében csak a beavatódás első fázisa történik meg: Dionysos megfeszítetik – a megfeszített azonban nem támad fel.

A nietzschei földcsuszamlás eszembe juttatja mindazon keveseket, akikben az élet eredendő válsága sebet fakasztott. Kafkát, Wolsot és persze Hamvas Bélát is. Egyiknek sem volt tanítványa, nem is lehetett. Tanítványa csak annak lehet, aki maga is tanítvány volt, aki a fonalat tovább szövi, nem pedig annak, aki eltépi. Mert azok, akik megelégszenek azzal, hogy egy-egy tetszetős gondolatot kiragadjanak a „tanításból”, vagy akiknek elég a nagy stílus utánzása (legtöbbször silány modorosság formájában), inkább parazitáknak tarthatók, semmint tanítványoknak. Micsoda magány borul arra, aki, tanítvány híján, nem válhat mesterré! Hamvas

Bélában ez a kettősség mindvégig benne él, és ennek mindvégig tudatában is van. Egyrészt olyan formában, amit ő emberéhségnek nevezett, másrészt az általa nem túl gyakorta, ám annál hangsúlyosabban emlegetett óhajban, hogy mennyire szeretné, ha lennének tanítványai. Ahhoz, hogy valaki tanítvány lehessen, a szelleméhség hasonló természetű szakadéka kell hogy megnyíljon benne, de fontos az is, hogy mestere iránt tudjon alázatot táplálni – hogy képes legyen előítéleteit, úgynevezett véleményét megsemmisíteni, hogy tabula rasát tudjon teremteni magában. És persze a legfontosabb: ne akarja mesterét eszközként felhasználni be nem vallott, esetenként alsórendű céljaira. Ez utóbbi a felülkerekedés méltatlan formája, ami ha „sikerül”, a magát tanítványnak vélő személyt helyrehozhatatlanul megrontja.

Ami Hamvas „mester” voltát illeti, ne essék szó az őt tudatosan vagy ostobaságból kihasználókról. Beszéljünk inkább azokról, akik mély válságukban hozzá mint mágneshez, mint szótérhez (nem is annyira vonzódtak, mint inkább) menekültek. Ez a rejtély mindig is izgalomban tartott, és attól tartok, ma sem tudok megnyugtató választ találni erre a jelenségre. Kik és milyenek is voltak ezek a (nevezzük őket így) üdvkeresők? Abban valamennyien megegyeztek, hogy az adott társadalomban nem találták a helyüket, és valamilyen értelemben mindnyájan keresték az igazságot, vagy fogalmazzunk inkább így: a maguk igazságát. Ez a megjegyzés nem okvetlenül lekicsinylő, s főleg nem pejoratív – végtére is mindnyájunk lelke mélyén szunnyad valamilyen igazság, ami éppen leglényegünkkel azonos. (A hiba rendszerint ott bújik meg, hogy egy-egy felületes részigazsággal azonosítjuk magunkat.) Legtöbbjükben még bizonyosfajta tehetség, legalábbis valamiféle érzékenység is mutatkozott. Hamvas Béla odaadásában, megértésében nem volt hiány, sőt többnyire vele egyenrangúaknak, barátainak tekintette őket. Lehetséges, hogy ebben olykor-olykor túl is lépte a mértéket. De ez érthető, ha meggondolom, hogy sem a társadalmi, sem a szakmai-irodalmi körökben nem akadt egyetlen meghitt barátja sem. (Hyperiont nem szokás szeretni, legfeljebb irigyelni, esetleg elismerni, rosszabb esetben rajongani érte – de akár így, akár úgy, mindig idegennek érzik.) Ezekben a vergődő emberekben viszont valamiféle visszhangra, tükörrre talált, s mikor a visszhang falsul szólt, vagy a tükör torzképet mutatott, benne akkor is megmaradt az irántuk való részvét, és bár terhére voltak, mégis kitartott mellettük. Ő tartott ki. A megválaszolatlan kérdés azonban nem ez. Hanem az, hogy mi az oka annak, hogy ezek a Hamvasba kapaszkodó, legtöbbször rátapadó, javarészt ifjú emberek mindegyike valahogy félbemaradt, megrekedt. Mindegy, hogy teológus volt, bölcsész, zenész vagy más – valamennyien abbahagyták tanulmányaikat, s így egyikük sem juthatott olyan helyzetbe, hogy amit Hamvastól kaptak, annak a gyakorlatban is megpróbáljanak érvényt szerezni. És ami a benső, lelki hatást illeti? Az egyik, csak hogy ne kelljen dolgoznia, addig tetette a bolondot, míg végül valóban ideggyógyintézetbe nem került. Feleségét a végletekig, cinikusan kihasználta, és kleptomániája annyira eluralkodott rajta (feltehetőleg nem is harcolt ellene, mivel „jogosnak” érezte), hogy még tőlünk, mestere lakásából is lopott. A másik, az alkoholista úgy viselkedett velem szemben, hogy Béla végül már be sem engedte az ajtón, hanem levitte egy közeli kávézóba, s ott próbálta jobb útra téríteni. A harmadik, a tapintatlan, a követelődző mindenáron arra akarta kényszeríteni Hamvast, hogy az ő neve alatt és helyette írjon könyvet... Távozása után kiderült, hogy mestere kéziratait is magával vitte, és később mint a kéziratok „tulajdonosa” lépett fel. Ma is van olyan kézirat nála, ami így az örök süllyesztőbe került...

Mi történt ezekkel és a többiekkel valójában? Az, hogy Bélát dicsőítve velem mindnyájan kifejezetten ellenségesnek mutatkoztak, még érthető: valamennyien maguknak akarták kisajátítani őt, tehát éppúgy féltékenyek voltak rám, mint egymásra. Nem véletlen, hogy a temetést követően szinte azonnal összevesztek, és azóta sincs köztük nemhogy barátság, de jószerint még kapcsolat se. Csupa Dosztojevszkij-figura volt valamennyi. Ma már világos a számomra, hogy – Hamvas közvetlen személyes hatása alatt állva – maradéktalanul azonosították magukat azzal, ami mesterükből megérintette őket: azt hitték, mindez már az ő tudásuk lett, az ő lényük részévé vált. Ebből következett gögjük: nem tanulni, nem vállalni, mindennek és mindenkinek hátat fordítani. Mesterükkel ellentétben, aki szerény volt, és aki minden teremtmény méltóságát mérhetetlenül tisztelte, a „tanítványok” mintha csak valamilyen magasabb szellemi kaszt tagjai lennének, fennhéjázón és nagyképtűen fölényeskedtek. A legelképezetőbb példa X. Y.-é, aki minden előadásában következetesen csepuéli azt a Hamvas Bélát, aki elindította őt a pályán... Hamvason is beteljesedett Csuang Ce esete. Egyszer ugyanis, amikor megkérdezték a mestert, hogy a vele elégedetlen tanítvány távozásakor miért nem mondott neki semmit, Csuang Ce így válaszolt: már azzal is szerencsétlenné tettem, amennyit eddig mondtam. Erről van szó: terméketlen talajba hullva a jó mag is csenevész hajtást hajt.

Konklúzió: Hamvas Béla és a tanítványok viszonya beszédes példája a félbeavatásnak, ami sokkal rosszabb a beavatás hiányánál. Hasonlóan a félműveltséghez, ami rosszabb a műveletlenségénél. A beavatás kezdete látszólag negatív (purificatio), amit legjobban a Vedanta szava jellemez: neti, neti – nem az, nem az. Lefosztása annak, ami nem-valóság. Csakhogy épp annak érdekében történik mindez, hogy a fölöslegestől megszabadultban felragyoghasson a valóság, a magam valósága, a lét valósága. Hogy ezekben a sajnálni való hívekben és tanítványokban csak a beavatás első fele történt meg, anélkül, hogy nyomában a való pozitívuma

kikristályosodott volna, azért Hamvas Béla semmiképpen sem tehető felelőssé. Hiszen szavaiból soha nem hiányzott a világosság, nem hiányzott belőle a hozzá fordulók iránti szeretet, és nem hiányzott a maga személye nyújtotta, tiszta példa sem. De nem szabad okolni a félbemaradottakat, Csuang Ce szavával: a szerencsétleneket sem. Gondoljunk arra, hogy legyen bár mégoly heves valakiben az autonóm személyé válás óhaja, az univerzális és abszolút Eggyel való azonosulási vágya, efemer énje alig-alig választható le a kollektív pszichéről, ami pedig közel sem univerzális, egyetemes, hanem csupán általános. Az efemer (vagy nevezzük így: kis) énjének a talaja, maszkja, tápláléka nem az univerzális lélek, hanem az, amivel születése pillanatától összenő, éspedig a kollektív psziché. Ne feledjük, Hamvas Bélának és nekem is hosszú és küzdelmes utat kellett megtennünk, míg ki tudtunk lépni a kollektív psziché korlátaiból, az iskola, a család, az előítéletek világából (még ha ezt gyakran összetévesztjük is a megalapozott ítélettel, a megszokások, a beidegződések, a „közvélekedés” végtére is mind-mind ideragadtságunk kötelékei). Hosszú az út odáig, hogy – mint az ismert történetben – a fa csúcsán himbálózó madár felülről tudja nézni az alsó ágon szorgoskodó, kábán csiripelőt... Mármint ha a nálunk uralkodó kollektív pszichére gondolok, amely visszahököl nagyjai előtt (azaz saját maga nagysága előtt), ha arra gondolok, hogy a tradíció fogalma mennyire beszűkül, egyszóval ha arra gondolok, hogy Hyperion mit nem tud áttörni, akkor joggal merül fel a kérdés: vajon nem törvényszerű-e (s ami ugyanaz: nem sorsszerű-e) mindaz, ami történt, és mindaz, ami nem történt (meg). Megtörtént a lázadás a nem hitelesnek érzett világ ellen, megtörtént annak megtagadása, megtörtént a belekapaszkodás abba a személybe, akinek megjelenése bizonyosságot ígért és adott egy tisztább világ létezéséről. De a másik erő, a lehúzó, lényegében az evilág szűk perspektívája, a szűklátókörűséget és a lelki restséget szülő hitetlenség megrettent a döntő mozdulattól, az átlépéstől. Ezért volt a mellébeszélés, ezért történt meg a szétszéledés, végül is az árulás. Ézsau egy tál lencséért eladja a dicsőséget. Tragikum? Kudarcc? Az úgynevezett tanítványok bukása nem tragikus, annál szomorúbb: nem a magasabbért való küzdelemben veszejtették el magukat. Sokkal tragikusabb a közösségre nézve, amelyben egy pillanatra felvillant a tiszta élet lehetősége. A valódi tanítványok (nem ugyan retorikával, hanem) saját életük példájával sokat tehettek volna pedig a kollektív psziché nehézkedési ereje ellen. De hát a kis jólét, az apró sikerek, az óvatos közepszer... És Hamvas Béla? Vajon az ő sorsa tragikus? Életének utolsó napjaiban rámutatott felhalmozott kézirataira, és ezt suttogta: „Látod, senkinek se kell.” Csak részben volt igaza. Mert persze az írások kellettnek – vitték is őket tucatszám. Ám ami bennük a mag, az életszentséget felmutató személy tanúsága, na, az tényleg nem „kellett”. Tragikus? Isten keresztire feszítése óta az életkudarcc neve: dicsőség.

**forrás: Kortárs, irodalmi és kritikai folyóirat, 2008. január*